

Розділ XV Звільнення від кримінальної відповідальності

§ 1. Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності

1. КК передбачає звільнення від кримінальної відповідальності як в Загальній частині (наприклад, розділ IX Загальної частини КК так і називається — «Звільнення від кримінальної відповідальності»), так й у деяких статтях Особливої частини КК (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду — ч. 2 ст. 111, шпи-гунство — ч. 2 ст. 114, ухилення від сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів — ч. 4 ст. 212, участь у злочинній організації — ч. 2 ст. 255 та ін.). Проте КК ніде не розкриває цього поняття. Систем-не і логічне тлумачення закону дає підставу вважати, що КК під звіль-ненням від кримінальної відповідальності розуміє звільнення тільки від майбутньої, потенційної відповідальності. Стосовно ж звільнення від реальної кримінальної відповідальності закон використовує по-няття «звільнення від покарання» (розділ XII Загальної частини КК так і називається — «Звільнення від покарання та його відбування»). Це пояснюється тим, що кримінальна відповідальність, як уже зазна-чалось в § 1 розділу II цього підручника, реалізується в трьох типових формах, а саме: 1) не пов'язаній з призначенням винному покарання;

1) пов'язаній з призначенням покарання, але без його реального від-бування; 3) пов'язаній з відбуванням призначеного покарання. Тому звільнення від реальної кримінальної відповідальності — це звільнення від покарання, тобто від його призначення чи відбування. В усіх інших випадках має місце звільнення від майбутньої, потенційної криміналь-ної відповідальності. Саме тому розділ IX «Звільнення від криміналь-ної відповідальності» розташовано в Загальній частині КК перед роз-ділом X «Покарання та його види».

2. Обов'язок особи, яка вчинила злочин, бути підданою криміналь-ній відповідальності реалізується в рамках кримінально-правових відносин. Держава як один із суб'єктів цих

відносин має право не тільки покласти на цю особу кримінальну відповідальність, а й відмовитися від цього за наявності підстав, передбачених КК. Відповідно до ч. 1 ст. 44 особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування. Отже, повноваження держави обмежені КК, який містить вичерпний перелік підстав звільнення від такої відповідальності. Ними є: 1) добровільна відмова від доведення злочину до кінця (ст. 17); 2) дійове каяття (ст. 45);

2) примирення з потерпілим (ст. 46); 4) щире розкаяння особи у вчиненні злочину і наявність клопотання про передачу її на поруки (ст. 47); 5) зміна обстановки (ст. 48); 6) закінчення строків давності (ст. 49); 7) можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання (ст. 97); 8) спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені в Особливій частині КК (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ч. 5 ст. 235⁴, ч. 5 ст. 235⁵, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258³, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 6 ст. 369); 9) акти амністії і помилування (статті 85-87).

Згідно з ч. 2 ст. 44 звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК, здійснюється виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом.

Звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце після вчинення злочину в період, коли для цього виникли й існують передбачені КК підстави, проте в будь-якому разі до закінчення строку, протягом якого на особі лежить обов'язок відповідати за скоєне перед державою. Це, за загальним правилом, день закінчення строку давності (ст. 49 КК). З іншого боку, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише до того моменту, поки вона їй не була піддана, тобто до набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. у справі про депутатську недоторканність саме з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і починається кримінальна відповідальність. Після цього може йтися лише про звільнення від покарання. Отже, день набрання законної сили обвинувальним вироком є межею, що розділяє звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання.

Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності — це реалізація державою в особі суду свого повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності

підстав, передбачених КК, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення даного злочину.

3. Ухвалення судом рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності є актом, що свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, яка вчинила злочин, і державою. Це означає також, що з цього моменту дана особа вже не несе обов'язку відповідати перед державою за скоєне, не може нести тягар кримінальної відповідальності. Виходячи з цього, вчинене раніше нею діяння визнається юридично незнаним, «забувається» (вчинений раніше злочин не може враховуватися при визначенні повторності і сукупності злочинів, рецидиві, призначенні покарання за вчинення нового злочину тощо). Водночас звільнення від кримінальної відповідальності не свідчить про виправдання особи, оскільки кримінальна справа припиняється з nereабілітуючих для особи підстав.

4. Передбачені законом види звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути розділені на групи за різними підставами. Так, залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності, виділяють два види такого звільнення: обов'язкове та необов'язкове (факультативне). Факультативним є звільнення, передбачене ст. 47 КК (передача на поруки), ст. 48 КК (зміна обстановки) та ч. 1 ст. 97 КК (звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру). Це означає, що за наявності передумов і підстав, передбачених зазначеними статтями, суд має право, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності. В усіх інших випадках вимога закону про звільнення від кримінальної відповідальності є імперативною, тобто зобов'язуючою суд звільнити особу від кримінальної відповідальності (наприклад, при дійовому каятті або примиренні з потерпілим, а також після закінчення строків давності і при спеціальних видах звільнення, передбачених в Особливій частині КК).

Звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути безумовним та умовним. Безумовне звільнення означає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності остаточно, безповоротно, незалежно від наступної поведінки особи після набрання законної сили рішенням суду про її звільнення. З цього погляду всі види звільнення від кримінальної відповідальності є безумовними, крім двох, а саме: звільнення від кримінальної відповідальності 1) з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК) та 2) неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК). У цих випадках особа звільняється від кримінальної відповідальності під умовою, що протягом певного строку вона поводитиметься певним чином. У противному разі вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин.

Залежно від того, на підставі якого правового акта здійснюється звільнення від кримінальної відповідальності, розрізняють звільнення: 1) у випадках, передбачених КК; 2) на підставі Закону України про амністію; 3) на підставі Указу Президента України про помилування. Нарешті, залежно від того, де в КК передбачено підставу звільнення від кримінальної відповідальності, виділяють звільнення, передбачені: 1) у Загальній частині та 2) в Особливій частині КК.

У Загальній частині навчального курсу питання звільнення від кримінальної відповідальності розглядаються в різних розділах, на-приклад добровільна відмова від доведення злочину до кінця — у роз-ділі III «Злочин, його види та стадії», а питання звільнення від кримі-нальної відповідальності на підставі амністії та помилування — у роз-ділі XII «Звільнення від покарання та його відбування».

Розділ IX КК «Звільнення від кримінальної відповідальності» пе-редбачає п'ять видів такого звільнення.

Питання застосування КК щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності роз'яснюються в постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування суда-ми України законодавства про звільнення особи від кримінальної від-повідальності» (далі — постанова від 23 грудня 2005 р. № 12).

Звільнення особи від кримінальної відповідальності можливе за наявності встановлених законом передумови та підстави.

Передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею певного злочину, бо очевидно, що звільнити від від-повідальності можна тільки у випадку, якщо є підстава для такої відповідальності (ст. 2 КК). Так, згідно зі статтями 45 та 46 КК пере-думовою звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості або необережного зло-чину середньої тяжкості, а відповідно до статей 47 та 48 КК — вчи-нення вперше злочину невеликої або середньої тяжкості тощо. Отже, йдеться про вчинення злочину певної тяжкості, яка визначається згідно зі ст. 12 КК.

Передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею не тільки закінченого, а й незакінченого злочину, а так само вчинення такого злочину індивідуально чи у співучасті.

Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності КК називає або її певну посткримінальну поведінку, що заохочується державою (наприклад, дійове, чи щире, каяття, примирення з потерпілим, повідомлення про певний злочин тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строку давності та ін.), з якою КК пов'язує звільнення особи від кримінальної відповідальності (абз. 4 п. 2 постанови від 23 грудня 2005 р. № 12).

Кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризується притаманними тільки йому передумовою та підставою. Тому кожен вид застосовується самостійно і не може замінити один одного або поєднуватися з іншим.

---

§ 2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям

1. У статті 45 КК встановлено: «Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину і по-вністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заповідяну шкоду». Вочевидь, що в даному випадку закон передбачає обов'язкове і без-умовне звільнення особи від кримінальної відповідальності.

2. Передумовою такого звільнення є вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, тобто умисного або необережного злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 12, статті 24, 25 КК), або необережного злочину, за який законом передбачено покарання в виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 3 ст. 12, ст. 25 КК). Це, наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони чи при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця (статті 118, 124 КК), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК) та ін.

Будь-який із зазначених злочинів визнається вчиненим уперше, якщо: 1) його вчинення фактично мало місце перший раз або 2) його вчинено хоча б і у другий раз, але за перший злочин закінчилися строки давності, погашена судимість тощо.

3. Підставою звільнення від кримінальної відповідальності в цьому разі є дійове каяття особи. Таке каяття характеризується трьома елементами, взятими в сукупності, а саме: 1) щирим розкаянням; 2) активним сприянням розкриттю злочину; 3) повним відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди. Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає підставу звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК.

Щире розкаяння передбачає усвідомлення особою своєї вини у вчиненому злочині, щирий жаль щодо його вчинення та осуд своєї поведінки.

Активне сприяння розкриттю злочину — це будь-які дії особи, що мають на меті надати допомогу правоохоронним органам у встановленні обставин даної справи, а також осіб, причетних до вчиненого злочину.

Повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди означає задоволення в повному обсязі розумних претензій потерпілого, що ґрунтуються на матеріалах справи. Повне відшкодування завданих збитків може виражатися у відновленні попереднього стану предмета посягання (наприклад, ремонт речі),

виправленні по-шкодженого майна, поверненні викрадених речей, заміні їх іншими або приблизно рівноцінними за вартістю, сплаті відповідної суми грошей або в іншій формі компенсації. Повне усунення заподіяної шкоди передбачає інші засоби загладжування шкоди, наприклад прилюдне вибачення за нанесені образи, виклик «швидкої допомоги» після заподіяння поранення та ін.

Відшкодування збитків або усунення шкоди повинно бути добро-вільним. Воно відсутнє, наприклад, у випадках, якщо здійснюється під якимись умовами, наприклад, подання письмової заяви потерпілим про прощення особи, яка вчинила злочин, про його відмову від будь-яких претензій до цієї особи в майбутньому тощо. Відшкодування збитків або усунення шкоди може бути здійснене не тільки винним, а й іншими особами (наприклад, батьками неповнолітнього, родичами, близькими і т. д.). Важливо, щоб ініціатива стосовно такого відшкодування виходила саме від особи, яка вчинила злочин, і вона об'єктивно не мала можливості зробити це особисто (наприклад, через відсутність власних коштів, перебування під арештом тощо).

---

§ 3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим

1. У статті 46 КК передбачено: «Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим і відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду». Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК є обов'язковим для суду і безумовним для особи, яка вчинила злочин.

2. Передумовою цього виду звільнення є вчинення особою вперше умисного або

необережного злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості. Особливістю такого злочину в даному випадку є обов'язкова наявність потерпілого, тобто фізичної особи, якій заподіяно фізичну, моральну або матеріальну шкоду (ч. 1 ст. 49 КПК) і яка визнана потерпілою відповідно до ч. 2 ст. 49 КПК, про що особа, яка проводить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, а суд — ухвалу (абз. 2 п. 4 постанови від 23 грудня 2005 р. № 12). Йдеться про такі, наприклад, злочини, як умисне або необережне заподіяння тілесних ушкоджень різної тяжкості (статті 122-125, 128 КК), побої і мордування (ст. 126 КК), погроза вбивством (ч. 1 ст. 129 КК) та ін.

3. Примирення особи з потерпілим і відшкодування нею завданих потерпілому збитків або усунення заподіяної шкоди і є підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК.

4. Примирення — це угода зазначених осіб, наслідком якої є прощення потерпілим свого кривдника, який заподіяв йому шкоду. Участь у такій угоді потерпілого має бути добровільною, а не вимушеною.

---

§ 4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки

1. У статті 47 КК встановлено:

«1. Особу, яка вперше вчинила зло-чин невеликої або середньої тяжкості та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

2. У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин».

2. Матеріально-правовим елементом передумови звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки є вчинення нею вперше злочину невеликої або середньої тяжкості (ст. 12 КК). Так, злочином середньої тяжкості відповідно до ч. 3 ст. 12 КК визнається такий злочин, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більш п'яти років. До таких зло-чинів належать, наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильно-го душевного хвилювання (ст. 116 КК), необережне вбивство (ч. 1 ст. 119 КК), крадіжка (частини 1 та 2 ст. 185 КК), шахрайство (частини 1 та 2 ст. 190 КК) та ін. Поняття вперше вчиненого злочину невеликої або середньої тяжкості розкрито в § 2 цього розділу.

3. Процесуальним елементом передумови цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є наявність клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу на поруки особи, яка вчинила хоча б один із зазначених злочинів.

4. Підставою звільнення такої особи від кримінальної відповідальності є її щире розкаяння у вчиненому злочині. Таке каяття, як уже відзначалося, передбачає усвідомлення особою своєї вини, щирий жаль щодо вчиненого злочину та осуд своєї поведінки.

5. Даний вид звільнення від кримінальної відповідальності належить до числа необов'язкових (факультативних) та умовних. Факультативність звільнення від кримінальної відповідальності полягає в тому, що суд, навіть за наявності передумови і підстави, не зобов'язаний звільняти особу від кримінальної відповідальності, якщо визнає це недоцільним (наприклад, унаслідок порівняної тяжкості злочину, оцінювання особи винного чи інших обставин справи). Крім того, аналізоване звільнення застосовується певної умови, а саме: особа протягом року після передачі її на поруки повинна

виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру та не порушувати громадського порядку. У разі порушення цих умов особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин у порядку, передбаченому КПК.

---

§ 5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки

1. Іноді діяння, будучи суспільно небезпечним у момент його вчинення, втрачає цю властивість через зміни, що сталися у суспільстві, регіоні, окремій місцевості тощо. Якщо такі обставини виявилися під час розслідування або розгляду справи в суді, то це й обґрунтовує можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так само можливість такого звільнення може виникнути й у разі, якщо до зазначеного часу буде встановлено, що внаслідок зміни обстановки сама особа, яка вчинила злочин, перестала бути суспільно небезпечною. У цьому разі втрачається сенс притягувати особу до кримінальної відповідальності, оскільки її цілі вже досягнуті на стадії розслідування або розгляду справи в суді. З огляду на це у ст. 48 КК встановлено: «Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною».

Отже, у ст. 48 КК передбачено дві підстави факультативного та безумовного звільнення особи від кримінальної відповідальності:

1) втрата діянням суспільно небезпечного характеру або 2) втрата особою суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки.

2. Загальною передумовою обох видів звільнення є вчинення особою вперше злочину невеликої або середньої тяжкості (ст. 12 КК). Тому вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (закінченого чи не-закінченого, однією особою чи у співучасті) виключає застосування даного виду звільнення. Крім того, навіть вчинення особою злочину невеликої або середньої тяжкості, але не вперше, а повторно, також унеможлиблює застосування ст. 48 КК.

3. Злочини завжди вчиняються у певній обстановці, тобто в тих чи інших об'єктивних умовах, що характеризують соціальні, економічні, правові, політичні, духовні, організаційні, міжнародні та інші процеси, що відбуваються в масштабах країни, області, міста, району, підприємства, установи, організації, родини, оточення тощо. Зазвичай у такий спосіб обстановку і повинно бути встановлено на момент вчинення особою злочину невеликої або середньої тяжкості, з тим щоб порівняти й оцінити її зміну на час розслідування або розгляду справи в суді. Для застосування ст. 48 КК має бути встановлено, що після вчинення особою злочину змінилася та обстановка, в якій було у свій час вчинено цей злочин. Зміна обстановки може стосуватися всієї країни, цілого регіону, окремої місцевості, конкретного підприємства, оточення тощо (наприклад, припинення стану війни, зміна економічного або політичного курсу країни, зміна підходів держави до розв'язання тієї чи іншої проблеми, ухвалення різних рішень органами влади, зміна масштабу цін, високі темпи інфляції, ліквідація чи реорганізація підприємства тощо). Подібні зміни обстановки повинні таким чином вплинути на оцінку раніше вчиненого злочинного діяння або особи, яка його вчинила, при якій суд визнає, що це діяння вже не може розглядатися як суспільно небезпечне або особа перестала бути суспільно небезпечною.

4. Втрата діянням суспільно небезпечного характеру — це або втрата ним зовсім суспільної небезпечності, або втрата її в такій мірі, за якої діяння через малозначність (ч. 2 ст. 11 КК) визнається незлочинним. Втрата діянням суспільно небезпечного характеру може бути двох видів. Перший з них пов'язаний із втратою суспільної небезпечності певного виду злочину. Така втрата може мати місце насамперед унаслідок швидких змін у тих чи інших сферах життя суспільства, при яких законодавець не встигає відповідним чином змінити ознаки складу злочину. Крім того, втрата суспільної небезпечності певного виду злочинів може бути викликана змінами місця, часу та інших обставин, за наявності яких конкретне діяння і визнається суспільно небезпечним. Нарешті, зміна обстановки може вплинути на оцінювання небезпечності і таких видів діянь, реальний зміст яких є нестабільним. Так, якщо посадова особа внесла явно неправдиві відомості до офіційних документів державної звітності, а потім форми цієї звітності було скасовано, то і раніше вчинене службове підроблення документа в цій частині (ст. 366 КК) втрачає характер суспільно небезпечного діяння.

Другий вид втрати діянням суспільно небезпечного характеру має місце тоді, коли зміна обстановки тягне за собою втрату суспільної небезпечності тільки окремого, конкретного діяння, вчиненого особою, хоча в цілому цей вид діянь, як і раніше, продовжує визнаватися злочинним. Зазвичай це характерно для зміни обстановки місцевого, локального масштабу. У цих випадках раніше вчинене особою діяння в конкретних умовах зміни обстановки визнається таким, що не заподіяло істотної шкоди конкретному об'єкту кримінально-правової охорони. На практиці траплялися випадки звільнення від кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу, оскільки після вчинення злочину було прийняте рішення про необхідність проведення меліорації на даній ділянці лісу і вирубування тут усіх дерев; за халатність, що завдала збитків підприємству, на якому радикально змінилися умови господарювання, та ін.

Звільнення від кримінальної відповідальності при втраті діянням суспільно небезпечного характеру слід відрізняти від випадків декриміналізації даного діяння, при якій законодавець виключає його з числа суспільно небезпечних і кримінально протиправних. У такому разі застосовуються правила про зворотну дію в часі кримінального закону, що усуває злочинність діяння (ст. 5 КК).

5. Стаття 48 КК може застосовуватися і в разі, якщо після вчинення злочину обстановка змінилася таким чином, що внаслідок цього особа, яка його вчинила, перестала бути суспільно небезпечною. Відомо, що така небезпечність виражається передусім у вчиненні особою злочину, а в наступному визначається у першу чергу ступенем можливості вчинення нею нового тотожного чи однорідного злочину. Висновок про це ґрунтується на основі характеристики даної особи (соціальної, психологічної, демографічної, кримінально-правової тощо), а також оточуючої її обстановки, тобто зовнішніх стосовно даної особи умов (оточення в побуті, родині, на роботі тощо). Встановлення такої обстановки має значення для оцінювання її зміни і впливу на суспільну небезпечність даної особи під час розслідування або розгляду справи в суді. У такому разі діяння продовжує залишатися злочинним як на момент його вчинення, так і під час розслідування або розгляду справи в суді. Проте сама особа перестає бути суспільно небезпечною. На практиці до змін обстановки відносять призов особи до Збройних Сил України або звільнення з армії, влаштування на роботу або звільнення з роботи, тяжке захворювання, переїзд в інше місце проживання, поміщення неповнолітнього до інтернату, усунення тяжких особистих обставин, під впливом яких було вчинено злочин, розрив зв'язків з особами, які примусили вчинити злочин, тощо.

---

§ 6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

1. Досягнення цілей кари і виправлення особи, яка вчинила злочин, загального і спеціального попередження іноді стає або взагалі неможливим (наприклад, унаслідок закінчення тривалого строку після вчинення злочину), або просто зайвим. Тому недоцільним є і притягнення особи до кримінальної відповідальності. Відпадає чи істотно зменшується суспільна небезпечність особи, яка вчинила злочин. До того ж можуть бути втрачені речові та інші докази у справі.

Унаслідок цього у ст. 49 КК встановлено строки давності, тобто строки, після закінчення яких особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин. Закінчення цих строків є підставою обов'язкового і безумовного звільнення особи від кримінальної відповідальності.

2. У статті 49 КК передбачено такі диференційовані строки давності:

1) два роки з дня вчинення злочину невеликої тяжкості, за який законом передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) три роки з дня вчинення злочину невеликої тяжкості, за який законом передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі;

3) п'ять років з дня вчинення злочину середньої тяжкості;

4) десять років з дня вчинення тяжкого злочину;

5) п'ятнадцять років з дня вчинення особливо тяжкого злочину.

3. Для правильного обчислення цих строків необхідно визначити початковий та кінцевий моменти їх закінчення.

Початковим моментом спливу строків давності є день, коли злочин був закінчений (завершений). Іноді визначення цього моменту викликає труднощі, проте наука і практика виробили щодо цього певні рекомендації. Так, закінчення строку давності для злочинів із матеріальним і формальним складами починається з дня завершення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), передбаченого кримінальним законом. Строк давності відносно триваючих злочинів обчислюється з дня припинення їх з волі

або поза волею особи (наприклад, з дня з'явлення особи із зізнанням, затримання тощо), а стосовно продо-вжуваних злочинів — з дня вчинення останнього діяння з числа тих, що становлять продовжуваний злочин. Початком обчислення строків давності при попередній злочинній діяльності слід вважати день, коли були припинені чи не вдалися підготовчі дії або злочин не було дове-дено до кінця з інших причин, що не залежать від волі винного. При співучасті початковим вважається день, в який була завершена та роль, котру виконував конкретний співучасник.

У ч. 1 ст. 49 КК встановлено і кінцевий момент обчислення строків давності — ним є день набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Відповідно до ст. 401 КПК обвинувальний вирок місцевого суду набирає законної сили після закінчення строку на подання касаційної скарги, внесення касаційного подання, якщо його не було оскаржено чи на нього було внесено подання. У разі подачі апеляції, касаційної скарги чи внесення касаційного подання вирок, якщо його не скасова-но, набирає законної сили після розгляду справи відповідно апеляцій-ною чи касаційною інстанцією, якщо інше не передбачено КПК. Отже, якщо зазначені в ч. 1 ст. 49 КК строки закінчилися до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду, то особа, яка вчинила даний злочин, підлягає звільненню від кримінальної відповідальності.

4. Сприятливе закінчення строків давності можливе лише в разі додержання особою, яка вчинила злочин, двох умов: така особа про-тягом строків, зазначених у ч. 1 ст. 49 КК, не повинна: 1) переховува-тися від слідства та суду і 2) вчинити новий злочин певного виду, а саме середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий.

5. Якщо особа, яка вчинила злочин, ухиляється від слідства або суду, то відповідно до ч. 2 ст. 49 КК перебіг давності зупиняється. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Але в будь-якому разі особа звільняєть-ся від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення нею зло-чину минуло п'ятнадцять років (недиференційований строк) і давність не було перервано вчиненням нового злочину.

Під переховуванням від слідства або суду розуміють вчинення осо-бою дій, що свідчать про її прагнення уникнути кримінальної відпо-відальності (наприклад, зміна місця проживання, нез'явлення без по-важних причин до слідчого або суду тощо). Однак при цьому особа має бути відома органам слідства або суду, які повинні вести розшук злочинця, котрий переховується. Як правило, це має місце після вине-сення постанови

про притягнення конкретної особи як обвинувачено-го та оголошення її розшуку чи обрання запобіжного заходу.

Зупинення давності означає, що час, який минув з дня вчинення злочину, до дня, коли особа стала переховуватися від слідства або суду, не втрачає свого значення, він зберігається і зараховується в строк давності, що продовжує закінчуватися (а не починається спочатку) із дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. З'явлення із зізнанням — це добровільне особисте з'явлення особи, яка переховується від слідства або суду, до прокурора, слідчого, органу дізнання або суду з усною або письмовою заявою про обставини вчинення злочину і переховування від слідства та суду. Затримання являє собою захід процесуального примусу, відповідно до якого особу на короткий строк поміщають до приміщення для утримання затриманих і в такий спосіб позбавляють волі.

Особа, яка вчинила злочин і переховується від слідства або суду, не може все життя, що залишилося, знаходитися під постійним страхом того, що в будь-який час, скільки б його не минуло з дня вчинення злочину, вона може бути за нього притягнута до кримінальної відповідальності. Тому в частинах 2 та 3 ст. 49 встановлено, що особа, яка переховується від слідства або суду, в будь-якому разі звільняється від кримінальної відповідальності, якщо: 1) з дня вчинення злочину минуло не менше п'ятнадцяти років і 2) давність не було перервано вчиненням нового злочину — середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого.

6. Якщо до закінчення зазначених у ч. 1 або ч. 2 ст. 49 КК строків особа вчинить новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин, то відповідно до ч. 3 ст. 49 КК перебіг давності переривається. Переривання давності означає, що час, який минув з дня вчинення першого злочину, втрачає своє значення. Він визнається юридично незначущим і при новому обчисленні давності взагалі не береться до уваги. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При перериванні давності з дня вчинення нового злочину починають закінчуватися самостійно і паралельно два давнісних строки: один — за перший, а другий — за другий злочин. Ці строки не складаються і не поглинаються, а закінчуються паралельно і обчислюються окремо по кожному злочину.

Якщо ж протягом строку давності особа вчинить злочин невеликої тяжкості, то перебіг давності за перший злочин не переривається, а продовжується. Одночасно з ним паралельно і самостійно починає спливати строк давності по новому злочину невеликої тяжкості з дня його вчинення.

7. Додержання умов, передбачених частинами 1-3 ст. 49 КК, як правило, є підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності. Проте із цього правила закон передбачає два винятки: один — факультативний, а другий — обов'язковий.

8. Факультативний виняток полягає в тому, що якщо після вчинення особливо тяжкого злочину, за який законом передбачено довічне позбавлення волі, минув п'ятнадцятирічний строк давності, то питання про застосування давності розглядається судом, у якого є два варіанти вирішення цього питання: 1) застосувати давність і на цій підставі звільнити особу від кримінальної відповідальності за раніше вчинений нею особливо тяжкий злочин або 2) не застосовувати давність, у зв'язку з чим постановити обвинувальний вирок, а також призначити винному покарання. При цьому, якщо суд переконається, що винний все ж таки заслуговує на довічне позбавлення волі, він не може його призначити (ч. 4 ст. 49 КК), а заміняє його позбавленням волі на певний строк відповідно до санкції статті КК, за якою кваліфіковано злочин.

9. Обов'язковий виняток із загального правила про застосування строків давності полягає в тому, що давність не застосовується до осіб, які вчинили злочини проти миру і безпеки людства, передбачені статтями 437-439, ч. 1 ст. 442 КК (планування, підготовка, розв'язання і ведення агресивної війни, порушення законів і звичаїв війни, застосування зброї масового знищення, геноцид). Це положення відповідає міжнародним зобов'язанням України, яка 25 березня 1969 р. ратифікувала Конвенцію ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства», відповідно до якої ніякі строки давності не застосовуються до воєнних злочинів і злочинів проти людства незалежно від часу їх вчинення. Ця Конвенція з 11 листопада 1970 р. має для України обов'язкову силу. Законом України від 6 березня 2008 р. ратифіковано Європейську Конвенцію 1974 р. про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів. За ст. 9 Конституції України положення міжнародних договорів є частиною національного законодавства України.

Контрольні запитання

1. Що визнається звільненням від кримінальної відповідальності?
2. Якими є підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності?
3. Якими є передумови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям?
4. Якими є передумови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим?
5. Якими є передумови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки?
6. Якими є передумови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки?
7. Якими є передумови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строку давності?
8. В яких випадках перериваються або зупиняються строки давності і які кримінально-правові наслідки це має?

